

Оригиналан научни рад
Примљен: 15. април 2019.
Прихваћен: 3. јуна 2019.

94:327(450:497.5)"1941"
COBISS.SR-ID 283789068

Ма Данило Ковач

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

E-mail: danilo.kovac.17@ucl.ac.uk

ХРВАТСКО-ИТАЛИЈАНСКЕ НЕСУГЛАСИЦЕ ЉЕТА 1941. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: Тема овог рада су дипломатски сукоби између Италије и Независне Државе Хрватске у љето 1941. године. Римски уговори, потписани 18. маја 1941, регулисали су односе два савезника. Најважније одредбе одредиле су границе између поменутих земаља. Незадовољене италијанске амбиције и злочини усташа над српским становништвом били су један од фактора који су утицали на одлуку италијанских власти да реокупира Другу и Трећу зону. Оваква италијанска одлука изазвала је отпор хрватских власти. У раду су приказане различите фазе и детаљније објашњени узроци поменутог спора. Такође, текст показује на који начин дипломатски сукоб одсликава крхку државност и фактичку самосталност Независне Државе Хрватске (НДХ).

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: Независна Држава Хрватска, Италија, Казертано, Павелић, Срби, усташе.

Римски уговори из 18. маја 1941. године регулисали су државне и политичке односе између Италије и Независне Државе Хрватске. Њима су биле дефинисане и линије њиховог разграничења. У духу ових споразума, командант Друге армије генерал Виторио

Амброзио је 20. маја 1941. издао наређење да сву цивилну власт треба предати органима НДХ у оним областима које су Римским уговорима припале хрватским преговарачима. Италијанска окупациона територија била је подијељена на три дијела (Анектирана или Прва зона, Демилитаризована или Друга зона и Трећа зона). Италијани су једино у Трећој зони препустили војну и цивилну управу властима НДХ. Када је у питању Друга зона, италијанске власти су препустиле само цивилну и дјелимично војну власт, на тај начин што су своје снаге задржали у најважнијим центрима ове зоне.¹

Упркос свечаним договорима, обећањима и изразима пријатељства између поглавника Анта Павелића и дучеа Бенита Мусолинија, испоставило се да постигнути договори неће дуго трајати. Један од узрока били су усташки злочини над Србима.² Током сурових прогона и убиства групе Срба су се обраћале Италијанима за помоћ. Италијанска војска је имала статус трупa стационираних у независној држави, пријатељској и савезничкој.³ То значи да је

¹ Dragan Nenezić, „Italijanski okupacioni sistem u Jugoslaviji 1941–1942. godine” (Magistarski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 1994), 97.

² Као један од примарних циљева усташке политике одређено је формирање „чистог животног простора”, који је требало ослободити од нехрватских елемената, првенствено од Срба, који су били најбројнији међу њима. Већ у мају и јуну постојали су масовни политички скупови који су имали циљ ширење антисрпског расположења. Усташка пропаганда приказивала је Србе као главну опасност за национално ослобођење хрватског народа. Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj: 1941–1945* (Zagreb: Globus, 1986), 27. Срби су сматрани „неаријевцима” због мијешања са разним балканским народима, те блискоисточним мигрантима, током периода турске управе. У складу са расном идеологијом били су блиски Јеврејима и Ромима, а све три групе довођене су у везу са „азијским болшевизмом”. Чак су као физичка обиљежја Срба одређени тамне очи и тен, те тамна коса. На овај начин је усташка пропаганда од Срба настојала створити прототип националног непријатеља. Nevenko Bartulin, „The Ideology of Nation and Race: Croatian Ustasha Regime and its Policies toward Minorities in the Independent State of Croatia 1941–1945” (Докторска дисертација, University of New South Wales, Faculty: Arts and Social Sciences, 2006), 366. Тако су Срби стављени ван закона одмах по проглашењу Независне Државе Хрватске. Изгубили су посао у државним службама, забрањена им је слобода кретања, те употреба језика и писма, а тргови српске прошлости су већ у овом периоду систематски затирани. Тако је њемачки посланик у Загребу Зигфрид Каше већ у свом првом извјештају од 3. маја 1941. наговјестио да ће доћи до масовног погрома Срба. Коста, Николић, *Италијанска војска и четници у Другом свјетском рату у Југославији 1941–1943* (Београд: Институт за савремену историју, 2008), 19–20.

³ Правни статус италијанских трупa гласио је: „Truppe stazionati nel territorio di uno stato indipendente amico e alleato”

њихова улога била да обезбиједе помоћ приликом организације управе у новонасталој држави, али без уплитања у њихове унутрашње односе.⁴ Ипак, обраћања италијанској команди, у којима су им прогоњени тражили гаранције за живот и посао, била су све бројнија. Срби су неријетко оптуживали италијанске власти да не раде ништа како би зауставили стравичне масакре. Ћутање Италијана доживљавано је као знак слабости, чиме је углед италијанске војске у очима цивила нарушен.⁵

Како се љето 1941. ближило крају, захтјеви италијанској војсци за заштиту цивилног становништва су се повећавали. Команданти многих италијанских бригада, на територији гдје су се масакри спроводили, изјашњавали су се за окупацију тих територија, због очувања угледа италијанске војске.⁶ С друге стране, поглав-

⁴ Marco Aurelio Rivelli, *L'archivescovo del genocidio* (Milano: Kaos Edizioni, 1999), 136.

⁵ У недостатку наређења, многи италијански војници дјеловали су интуитивно, те помагали српском цивилном становништву. Једна група италијанских војника у области Грачаца пуцала је на усташку милицију да би спрјечила убиство неколико стотина Срба. Rivelli, Marco Aurelio, н. д., 136-137. Генерал Амброзио објаснио је италијанску помоћ српским цивилима као „чисти осјећај милости према нехуманим злочинима, које су мање или више подржавале власти у Заребу”. Becherelli, Alberto, *Italia e Stato Indipendente Croato (1941-1943)* (Roma: Nuova Cultura, 2009), 139.

⁶ По свједочењу једног италијанског функционера Министарства унутрашњих послова, чије име није наведено, италијанска пасивност је одавала утисак слабости, или још горе, слагања са хрватским злочинима. Због тога је исти извор предлагао одлучну италијанску акцију, или потпуно повлачење италијанске војске са територије која је под контролом усташких власти. М. А. Rivelli, о. с., 235. Питање Срба је само један од фактора који је утицао на италијанску одлуку у вези са окупацијом Друге и Треће зоне. Наиме, италијанске власти су жељеле да учврсте своју власт у спорним подручјима, у односу на власти НДХ, уз прећутну сагласност Њемачке. Slobodan Milošević, *Nemačko-italijanski odnosi na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1943* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1991), 68. На сличан начин др Милан Гулић тумачи како су се италијанске власти одлучиле на реокупацију спорних зона због чињенице што свакако нису били задовољни својим „плијеном” у Југославији. Милан Гулић, *Страдање мостарских Срба у Независној Држави Хрватској 1941-1945*, (Београд: Свет књиге, 2017), 211. Министри Владе НДХ такође су тумачили да Италија намјерава трајно да задржи територију која је раније припала Хрватској. Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, (Zagreb: SN Liber, 1977), 242. С друге стране, Команда Друге дивизије заиста је добила аргументе да се немири могу проширити на територије које је Италија већ била анектирала и били су сагласни са идејом реокупације спорних територија. А. Becherelli, о. с., 149.

ник је доживио захтјеве за реокупацију Друге и Треће зоне као нови атак на свој углед, већ окрњен Римским уговорима.⁷

Атмосфера неповјерења између два савезника била је створена и прије поменутог спора. Један од извора који то потврђује је писмо италијанског посланика у Загребу Рафаела Казертана италијанском министру спољних послова грофу Галеацу Ћану. Он 25. јула 1941. пише о затезању италијанско-хрватских односа до алармантних размјера. Италијански посланик јасно истиче да је основни проблем питање Далмације. Појашњава како група функционера на овој територији не жели препустити Италијанима одређена административна овлашћења. Рафаеле Казертано додаје да је поглавник Анте Павелић изградио атмосферу нервозе која се преноси и на његове сараднике.⁸ Да су хрватско-италијански односи и даље били напети, свједочи још једно Казертаново писмо министру спољних послова, које је послао након само два дана, 27. јула 1941. године.⁹ Већ 1. августа 1941. Казертано у новом допису министру Галеацу Ћану тврди да би оваква ситуација могла бити опасна по италијанске интересе, у много озбиљнијим размјерама. Изасланик је појаснио да италијанско „милосрђе” према Србима представља извор хрватско-италијанског антагонизма, те да изазива хрватску мржњу према италијанској војсци. Истиче и да ако постоји њемачки план да прошири свој утицај у Хрватској, за то не може бити бољи моменат, пошто су се хрватско-италијански односи знатно погоршали.¹⁰

Да су вијести о проблемима у вези са италијанско-хрватским односима дошле до Бенита Мусолинија прије 5. августа 1941, свједочи писмо које је он тога дана послао Анту Павелићу. Дуче захваљује на рођенданској честитки те шаље топле поздраве поглав-

⁷ S. Milošević, n. d., 68.

⁸ Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Nona serie: 1939-1943, volume VII, doc. 424

⁹ Ibid, doc. 430.

¹⁰ Ibid, doc. 443. Да њемачко-италијански односи нису били ријешени, а тиме Казертанова бојазан оправдана, свједочи разговор италијанског министра комуникација са шефом Канцеларије за економска питања при њемачком Министарству спољних послова. Министар Ђовани Хост-Вентури је овом приликом указао да постоји ривалство у економским интересима између Италије и Њемачке на територији НДХ. Истакао је свој утисак да ће ко први дође, однијети све са собом. Нагласио је и да овакво ривалство иде у прилог Хрватима. Вентури је предложио да се потпише посебан уговор који разграничава њемачке и италијанске интересе у Хрватској. Након поменутог разговора, Вентури је о свему обавијестио Мусолинија Ibid, doc. 446.

нику. Међутим, додаје да „...не треба потцијенити инциденте, нити упасти у игру заједничких непријатеља који вребају погодну прилику да наруше наше односе. Почеци сваког новог режима су увијек тешки, а нарочито тешки у оваквим околностима.”¹¹ Ове Мусолинијеве ријечи изазвале су буру у хрватској јавности будући да је Павелић градио свој углед на подршци коју му је пружала фашистичка Италија. Његове ријечи користила је антиушастшка пропаганда, тумачећи их на различите начине. Тако тврди Казертано у писму свом претпостављеном министру Галеацу Ђану 13. августа 1941. године.¹² Том приликом изасланик је нумерисао узроке који су нарушили атмосферу успостављену Римским уговорима. Први разлог је дјелатност страних агената, а потом оживљавање иредентистичких тенденција у Далмацији. Он је истакао и да су гласине о италијанском помагању Србима значајан узрок хрватско-италијанских неспоразума, као и повремени инциденти између италијанских и хрватских војника. Своје опширно писмо Казертано закључује ријечима како се хрватско-италијански односи тренутно налазе на одлучујућој прекретници, те да би свака исхитрена одлука италијанске стране могла озбиљно утицати на њих.

Павелићева пропаганда је потпуно другачије представила Мусолинијев одговор на рођенданску честитку. На насловној страни *Хрватског народа* 6. августа објављен је цитат из Мусолинијевог писма: „Можете увијек рачунати – истиче у брзојавци Дуче – на моје пријатељство поглавнице, према Вама и Вашем народу!”¹³ У поднаслову се преноси текст Дучеовог писма, који дословно одговара италијанском преводу. Међутим, све је представљено у контексту подршке коју Мусолини даје Павелићу, а не Дучеовог указивања на проблем који је у том тренутку постојао између ових земаља. Хрватска пропаганда је путем својих медија убјеђивала народ како проблеми између Италије и НДХ не постоје, већ да су то измишљотине „комунистичко-четничке банде”.¹⁴

¹¹ Ibid, doc. 458.

¹² Ibid, doc. 474.

¹³ *Hrvatski narod*, br. 173, 6. 8. 1941, 1.

¹⁴ „Овим се службено установљује и изјављује да су те непријатељске гласине потпуно и злонамјерно измишљене и стоје потпуно у противби с држањем Краљевине Италије и њезиних органа и пучанства према нашој држави и хрватском народу, које је држање савезничко и пријатељско. Што више, хрватска државна Влада може имати и сваку помоћ од Краљевине Италије и од пријатељског и савезничког Великог Њемачког Рајха, у сваком случају када би јој

У сваком случају, Мусолини је 13. августа послао наређење генералу Угу Кавалеру да запосједне цијелу територију Демилитаризоване зоне, да ту појача број италијанских трупа, удаљавајући хрватске снаге и преузимајући цивилну власт.¹⁵

У италијанским дипломатским документима сачувано је писмо Мусолинија Казертану, датирано 14. августа 1941. године. То је било јасно упутство које је прецизирало наредне кораке италијанских власти, као и њихово образложење. Тај документ су Италијани убрзо предали властима НДХ. У њему се наводи „да се приобални појас од Ријеке до Црне Горе припреми за одбрану од евентуалне инвазије Савезника. Испоставило се да устаници против усташке власти дјелују по упутствима југословенске Владе, у складу са плановима разрађеним у Лондону. Даље акције није могуће сагледати, али свакако постоји могућност да ће доћи до координисаног дјеловања са копна и мора, те је у интересу и Хрватске и осталих потписника Тројног паката да се обезбиједе услови како би се у овом дијелу Балкана организовала одговарајућа одбрана. У том циљу, треба да усташки врх препусти Италијанима пуну одговорност за све акције, и сву власт”.¹⁶ По стилу писања дало би се закључити да је Мусолини чврсто донио одлуку и да за евентуалне преговоре са хрватским властима није било мјеста.

Казертано је разговарао са Павелићем 16. августа исте године. Том приликом Павелић је изразио своју забринутост у вези са нарушавањем аутономије Независне Државе Хрватске. Еугенио Козелски, такође у служби италијанског представника у Загребу, убјеђивао је Павелића да одлука о реокупацији није донесена из лоше намјере према НДХ, већ искључиво да би била појачана одбрамбена линија на Јадрану. У разговору са Павелићем Козелски је напоменуо постојање пасивног отпора који је пружала хрватска војска према италијанским снагама, као и постојање четничког устанка, који хрватске снаге нису сузбиле. Павелић је негирао

устребала у одбрани државне независности овог поретка. Упозорује се стога пучанство да таквим и сличним непријатељским гласинама не насједа, а дужност је свакога да штититеље таквих лажних гласина смјеста пријави надлежним властима ради поступка противу њега.” А. Sabljak, „Komunističko-četnčki izgredi”, *Novi list*, br. 100, 7. 8. 1941, 10. Хрватска пропаганда комунисте и четнике ставља у исту групу, без обзира на њихове бројне разлике и касније сукобе. Таква пракса је настављена и током 1942, као и 1943. године.

¹⁵ A. Becherelli, o. c., 149–150.

¹⁶ DDI, Nona serie: 1939-1943, volume VII, doc. 479.

постојање пасивног отпора, а за четнички устанак је тврдио да су га хрватске снаге готово сузбиле.¹⁷

Казертано је о Павелићевој реакцији извјестио министра Ђана 16. августа, два дана након поменутог Мусолинијевог писма. Он истиче да је Мусолинијево писмо узнемирило Павелића. Италијански изасланик је нумерисао разлоге Павелићевог негодовања. На првом мјесту било је удаљавање хрватских трупа из Демилитаризоване зоне, те предаја цивилне власти Италијанима. Павелић је изразио забринутост у вези са ставом јавног мњења како према италијанским, тако и према усташким властима, те самом поглавнику, који је прихватио овакву италијанску одлуку. Казертано је извјестио и да је Павелић молио Мусолинија да схвати његову деликатну ситуацију, те да размотри своју одлуку. Поглавник је истог дана сазвао и Савјет министара, пошто, како је истицао, цијели проблем захтијева велику моралну одговорност.¹⁸

Њемачки извор који свједочи о овом италијанском-хрватском спору је њемачки посланик у Загребу Зигфрид Каше. Он је телеграмом 16. августа јавио властима у Њемачкој да му је Младен Лорковић (министар вањских послова НДХ) рекао како га је Казертано обавијестио о Дучеовој одлуци, по којој да би сузбили устанике, Италијани желе у читавом италијанско-хрватском обалном подручју преузети цивилну управу. Лорковић је имао приговор да су немири били само у крају око Книна и Грачаца, на шта је Казертано одговорио да треба водити рачуна и о могућем енглеском искрцавању. Лорковић је био упоран да му је генерал Амброзио раније потврдио да немири не изазивају забринутост. На то је Казертано одговорио да Амброзио вјероватно није узео у обзир цјелокупну ситуацију. Каше извјештава да је Павелић одбио предају власти пошто би то изазвало немире у хрватском јавном мњењу, а Србе и комунисте још више охрабрило. Лорковић је питао посланика Кашеа да ли Њемачка може помоћи у овом спору са Италијом, односно пружити помоћ како би Хрватска задржала цивилну власт над спорном територијом. Каше је одговорио да ће то бити тешко. Њемачки посланик је истог дана послао још један телеграм под ознаком „најхитније”. У њему су биле поменуте

¹⁷ A. Becherelli, o. c., 150.

¹⁸ DDI, Nona serie: 1939-1943, volume VII , doc. 486.

Мусолинијеве одлуке и образложења у вези са италијанским преузимањем власти у Другој зони.¹⁹

Према Кашеу, Павелић је обавијестио Казертана да апсолутно не види разлоге зашто се Италија одлучила за поменућу акцију, јер ако би се појавила потреба, хрватске снаге би биле у могућности да савладају непријатеља. Поглавник је изразио бојазан у вези са евентуалном италијанском подршком устаницима Србима, те могућим прогоном Хрвата. Даље проширење устанака и немира би по Павелићевом мишљењу угрозило изградњу хрватске државе и привреде.²⁰ Посланику Кашеу обратио се и усташки вођа питајући га да ли може контактирати с Рибентропом да посредује у том спору. Павелић је том приликом нагласио да је до тог тренутка поштовао одлуке сила Осовине, те ставио на располагање своје трупе за борбу против болшевизма. У складу са тим, роглавник је истакао да би неуспјешно посредовање Њемачке у поменутом спору могло пред очима јавности угрозити политику *Нове Европе*. Каше је обећао да ће његову молбу пренијети Јоакиму фон Рибентропу, министру спољних послова Трећег рајха.²¹

Колико је поменути сукоб био озбиљан, говори депеша коју је хрватска Влада послала 17. августа, наређујући свим жупама да ни под каквим околностима не препуштају цивилну власт ни војним, ни цивилним властима Краљевине Италије.²²

Руководство НДХ је и даље покушавало добити њемачку помоћ. Тако је њемачки војни изасланик у Загребу генерал Глез фон Хорстенау 17. августа обавијестио Берлин о конференцији коју је тог дана одржао са Иваном Перчевићем и Славком Кватерником. Кватерник је том приликом саопштио Фон Хорстенауу да је преузимање италијанске цивилне и војне власти у Демилитаризованој зони за Хрватску катастрофално. У тим крајевима ће, наводно, бити

¹⁹ Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Mussolinija* (Zagreb: Globus, 1986), 149–150.

²⁰ Посланик Каше је у првом реду био заинтересован како ће се ово прегруписавање снага одразити на Рајх. Он истиче да у спорном подручју леже сви терени богати бокситом, те подручја на којима успјева дуван. Даље, на тај начин се формира прикривена царинска и привредна унија са Италијом, а Хрвати губе те области. Губитак четвртине државне територије ће се у Хрватској негативно осјетити у приливу пореских прихода. Губи се повјерење у обећања сила Осовине, а тиме ће бити угрожен и углед Рајха. Ibid, 150–151.

²¹ Ibid, 150–151.

²² S. Milošević, n. d., 68.

фаворизовани Срби, Јевреји и комунисти. Руководство НДХ је увјерено да ће у тим областима доћи до прогона хрватског народа, што ће довести до инцидента, а даће повода новим италијанским анексијама сјеверно од нове граничне линије. Квартернк је истакао да ће мјере имати несагледиве финансијске посљедице по новооформљену хрватску државу. По овом извјештају Павелић је одбио италијанску ноту, пошто је није могао прихватити „ни пред Богом ни пред својом савјешћу”. Прихватање би угрозило даљи опстанак Хрватске, а могло би имати негативне посљедице према Италији од стране непријатељски расположене мјешавине народа на Балкану. Павелић је изразио своје чуђење због таквог потеза италијанских власти јер би хрватска Влада могла организовати одбрану од евентуалног напада из Лондона. Након што је истакао како Кватерникове изјаве у свом писму Берлину преноси дословно, сам Глез фон Хорстенау на крају износи личну сумњу да би ново проширење италијанске власти на Балкану могло служити успостављању новог поретка у овом дијелу Европе.²³

Истог дана Каше је јавио Берлину како је Казертано, након разговора са командантом Друге армије генералом Амброзијем, изјавио Лорковићу да би хрватска страна на спорном подручју могла оставити цивилне уреде, ако би они имали савјетодавну функцију у односу на италијанску војну управу.²⁴

Док се спор заоштравао, усташке власти су и даље настојале да добију подршку Њемачке. Тако је државни подсекретар Форман забиљежио у службеној ноти да га је 18. августа 1941. посјетио отправник послова НДХ у Берлину и да му је по наређењу Загреба пренио италијански захтјев у вези са евакуацијом војних и цивилних власти у Демилитаризованој зони. Такође, саопштио је како је Павелић одлучио да одбије италијански захтјев, те да моли за њемачку помоћ. Форман је одговорио да је упознат са ситуацијом, пошто га је о свему обавијестио њемачки посланик у Загребу. Он се ограничио на обећање да ће саопштење пренијети свом министру спољних послова Јоахиму фон Рибентропу.²⁵

У Кашеовом телеграму Берлину истог дана, 18. августа 1941, наводи се да је у Книну италијански пуковник Родолфо Грацијани б.

²³ B. Krizman, n. d., 151–152.

²⁴ Ibid, 152–153.

²⁵ Ibid, 153.

августа 1941. саопштио тамошњем великом жупану да Италијани не могу више гледати како се усташке власти све више приближавају Њемачкој, те да је хрватски потпуни ослонац на Италију услов опстанка НДХ. Казертано је 16. августа 1941. саопштио Лорковићу да италијанске власти не желе никакве ноте од управе НДХ, те да би се у противном односи могли лако замрзнути. Већ сутрадан вођа фашистичког страначког изасланства изјавио је Павелићу да се Мусолини не би ни одлучио за запосједање Демилитаризоване зоне да није претходно обавијестио управу Рајха. Настављајући јављање телеграмима, у наредном извјештају Каше је свом министарству пренио саопштење које је Лорковић усменим путем пренио Казертану, 18. августа 1941. године. Ту се Лорковић позива на пријатељство између Хрватске и Италије, те спремност хрватске стране да настави борбу против комуниста и Енглеза, али тврди да Хрватска не може прихватити италијанске приједлоге у вези са Демилитаризованом зоном. У ноти је такав став хрватских власти детаљно образложен у четири тачке.²⁶

У телеграму од 18. августа, Каше је њемачком министарству послао сажетак разговора између Павелића и Казертана.²⁷ Павелић је, као крајњи уступак, пристао у спорном подручју именовати највишег хрватског шефа цивилне управе, те једног хрватског војног команданта који би сарађивали са италијанским главним командантом, све у контексту италијанских жеља. Казертано је изразио лично мишљење да ће Рим прихватити поменути приједлог. Било је јасно да Њемачка неће подржати усташке власти у овом сукобу, те су они били принуђени прихватити италијанске захтјеве.²⁸

²⁶ Исто, 153–154.

²⁷ Каше је у новом допису, а у вези са овим телеграмом, изјавио да је повјерење усташке власти у Њемачку пољуљано, пошто она није дала подршку у спору са Италијом. Ibid, 156.

²⁸ Сам Рибентроп је у телеграму од 21. августа 1941. дао Кашеу упуте, из којих се недвосмислено види његов став: „По питању захтјева које је италијанска Влада упутила хрватској Влади, држање њемачке стране мора остати исто онакво какво су своједобно заузели по питању утврђења граница између Италије и НДХ. Исто тако као тада, не може доћи ни сада ништа друго у обзир осим савјета Влади НДХ да се са Италијом директно споразуми о томе. Чврсто смо увјерени да ће се и тада, као што је то било своједобно, моћи постићи споразум који ће задовољити обе стране.” Ibid, 160. Рибентроп је дао до знања да је за њемачку политику у Средоземљу најважније очување добрих односа са Италијом, те да у поређењу са тим хрватско питање има само симболичан значај. S. Milošević, n. d., 68.

У италијанским дипломатским документима види се да су хрватске власти 18. августа 1941. први пут пристале да се потчине италијанским захтјевима. У писму које је Казертано послао Ђану јасно је да је Савјет министара НДХ одлучио да ће предложити колаборацију са италијанским властима у Демилитаризованој зони.²⁹ Из документа који је Казертано већ сутрадан телеграфски послао Ђану јасно је да су власти НДХ коначно пристале на сарадњу, чиме се овај спор, вођен дипломатским средствима, приводио крају. Поменути телеграм је, у ствари, Павелићево писмо Мусолинију, у којем увјерава Дучеа да схвата савезничку обавезу да свим својим средствима помогне Италији у превентивном дјеловању против изненадног напада.³⁰ Већ 20. августа 1941. Мусолини је послао Павелићу телеграм у којем се срдечно и куртоазно захвалио на хрватским уступцима. Дуче истиче захвалност што је поглавник спреман да стави на располагање своје трупе италијанској војној управи. Додаје и да би било пожељно да хрватске војне формације добију инструкције како да успоставе одговарајуће односе са Другом армијом. На крају писма Мусолини још једном наглашава да су све ове мјере усмјерене искључиво ради ефикаснијег вођења рата.³¹

Тако је крајем августа Дуче наредио окупацију спорних зона Хрватске. На тај начин би, сматрао је он, била загарантована безбједност територија анектираних од Италије, нормализована ситуација у Хрватској, угушени устанци комуниста, те би се подигао углед италијанске војске међу балканским народима, а што је нарочито битно, Нијемци би напустили окупиране територије. Мусолини је Другој армији наредио да заузме све јавне установе, те изврши селекцију хрватског кадра који може наставити да обавља јавне послове. Хрватске власти су биле одговорне за евентуалне непријатељске акције против италијанске војске. Врло брзо су били ухапшени неки од усташа који су починили деликте на штету Срба. Мусолини није ни узимао у разматрање савјете дијела својих сарадника да се повуче са територије НДХ како би се дистанцирао од хрватских злочина, јер би на тај начин Хрватску препустио њемачком утицају. Међутим, из изложеног се јасно види да

²⁹ DDI, Nona serie: 1939-1943, volume VII, doc. 487.

³⁰ Ibid., doc. 488.

³¹ Овај документ је сачуван у преписци између шефова кабинета Филипа Анфуза и Рафаела Казертана. Анфузо је Казертану 20. августа 1941. послао папир који је Дуче намијенио Павелићу. DDI, Nona serie: 1939-1943, volume VII, doc. 492.

Мусолинијеви циљеви нису били спасавање Срба, већ да Хрватска постане искључиво италијанска зона утицаја. По његовој замисли и Срби и Хрвати су позивани да сарађују са италијанским властима у борби против комунизма, а свако мјесто је требало да има свог локалног надзорника, коме би се на располагање ставио одређен број војника. На тај начин Мусолини је планирао учвршћивање италијанске власти у овом дијелу Балкана.³²

Како би утврдио поједине детаље, генерал Амброзио је посјетио Загреб. Дана 22. августа 1941. Павелић је издао саопштење у којем је цијелу ситуацију представио као привремено појачање обалских линија, јер је тако захтијевала тренутна ситуација. Из два италијанска дипломатска документа могуће је претпоставити на који су се начин хрватске војне и цивилне власти суочиле са новонасталом ситуацијом. Искрене извјештаје од 23. августа, на реакције у НДХ поводом окупације, слао је генерал Ђовани Батиста Оксилиа, начелник италијанске војне мисије у Загребу. Он говори да су окупацију сви министри интерпретирали као жељу Италије да окупира цјелокупну хрватску територију, те да је ни након обуставе савезничке опасности не врати Хрватима. По њиховом мишљењу су „војне потребе” биле само изговор.³³ Вође усташког покрета су биле веома незадовољне што морају повући своје одреде из Друге и Треће зоне након италијанске реокупације ових области.³⁴

Коначан договор потписан је у Загребу 26. августа. Поглавник је успио издејствовати да дио хрватских трупа ипак остане у реокупираним зонама, али под командом италијанских снага. Ова одредба суштински није имала никаквог значаја, али је Павелићу било битно да своје јавно мњење убиједи да италијанском реокупацијом није нарушена хрватска самосталност, већ да је

³² Davide Rodogno, *Il nuovo ordine mediterraneo: Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa, 1940-1943* (Torino: Bollati Boringhieri, 2003), 239–240.

³³ Jozo Tomashevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, (Stanford: Stanford University Press, 2001), 248.

³⁴ У контексту италијанско-хрватских дипломатских односа занимљиви су били покушаји хрватских власти да промијене ово наређење. Хрвати су то покушали на конференцијама у Абизији (15–16. новембар 1941) и Загребу (средином априла 1942). Италијанске власти су овом приликом обећавале да ће доћи до промјене у вези са присуством усташких одреда у Другој и Трећој зони. Међутим, до маја 1942. у Другој зони био је само један усташки одред. Ситуација се није значајно промијенила ни у септембру, иако је у међувремену потписан Загребачки уговор. Тако је познато да је у Другој зони до септембра 1942. било само 1.000 усташа. J. Tomashevich, o. c., 253–254.

сарадња између два савезника овим потезом подигнута на виши ниво. На сличан начин Павелић је успио испословати да хрватски цивилни функционери остану на својим положајима, али да буду под командом посебног опуномоћеника за окупиране земље (*опћи управни повјереник*), који ће примати наређења директно од италијанских војних власти.³⁵

Из Казертановог писма Ћану, датираног 5. септембра 1941, види се да је напетост у политичким круговима макар мало опадала. Циљ писма био је да обавијести министра спољних послова како се развија политичка ситуација у Хрватској. Казертано је писмо подијелио у три дијела. У првом се осврнуо на политичке аспекте, те тврдио да је након почетне узбуне у политичким круговима, због нарушавања независности Хрватске, наступио период нормализације односа. С друге стране, војни кругови, нарочито стари аустроугарски официри, осуђивали су Павелића што у потпуности није препустио Нијемцима организацију хрватске војске у близини обале.³⁶

Генерал Амброзио је 7. септембра 1941. званично издао прокламацију у којој преузима војну и цивилну власт у Другој зони, те војну власт у Трећој зони. Одмах након окупације, италијанска команда је наредила поврат српске национализоване имовине, али не и јеврејске. Србима су могле бити повјерене и неке административне функције у мјестима гдје чине већину. Српски свештеници су се могли вратити у своја мјеста, одакле су их прогнале усташе. Ове мјере биле су критиковане од локалних хрватских власти, оптужујући Италију да заправо жели да освоји Хрватску и да је њена таква политика равна анексији. Нарочито су значајни били протести након што су италијанске власти дозволиле Србима да преузимају функције начелника у мјестима гдје су они представљали већинско становништво. Како би избјегао даље погоршавање односа са Загребом, Амброзио је препоручио својим командантима да избјегавају просрпске наступе, те да једнако бране свачији живот, да не употребљавају термине као што су „хрватска територија”, већ Прва, Друга и Трећа зона, те да не користе изразе попут „наређења”, да не би увриједили предстанике хрватских власти. У Трећој зони су и даље бјеснила насиља према Србима, а

³⁵ A. Becherelli, o. c., 150–152.

³⁶ DDI, Nona serie: 1939-1943, volume VII, doc. 538.

починиоци су остајали некажњени. Све у свему, овај период карактерише узајамно неповјерење хрватских и италијанских власти. Амброзио је наставио пребацивати Хрватима како тенденциозно желе нарушити углед италијанске војске, нарочито у очима Срба, док је хрватска власт оптуживала италијанску да су намјерно подигли тензије код Срба, те да желе збацити Павелићеву Владу.³⁷ Амброзиов лични став, као и став каснијих заповједника, утицао је на даље хрватско-италијанске односе.³⁸

Након поменутог спора, у септембру 1941. забиљежена је појачана пропагандна италијанска активност у Хрватској, ради фактичког зближавања два савезника.³⁹ Многи њени видови, са циљем разбијања хрватског антагонизма према италијанској војсци, остали су у архивима италијанског Министарства народне културе (Ministero della cultura popolare). Тако је 22. септембра 1941. подсекретар Фашистичке странке Фернандо Мецасома послао допис Министарству народне културе у којем наводи да је шеф делегације Фашистичке странке у Загребу рекао да треба искористити прилику и на територији НДХ приказивати документарни филм „Како Дуче воли свој народ“. Филм је, иначе, третирао

³⁷ D. Rodogno, o. c., 241–242.

³⁸ Своје мишљење о проблемима у Хрватској генерал Виторио Амброзио (који се тада налазио на челу Друге армије) изнио је на састанку са пуковником Рорбахом крајем децембра 1941. године. Том приликом је рекао како је оцртавање границе између Хрватске и Италије била грешка. По његовом мишљењу, Италија треба да окупира цијелу хрватску територију, све до њемачко-италијанске демаркационе линије, не само током рата већ и након њега, како би боље осигурала јадранску обалу. Такође, у извјештају издатом 15. јануара Амброзио је критиковао проњемачки и антииталијански став, како хрватских власти, тако и народа.³⁸ Италијански генерал се у својој критици осврнуо и на лош третман Срба. По његовом мишљењу, такво понашање усташа је узрок устанака и немира у региону. Све у свему, сматрао је да ће се испоставити као неопходно да Италија због свега овога окупира цијелу Хрватску. Амброзиов насљедник генерал Роата имао је сличан став. Тако је 26. јануара 1942. изјавио да је успостављање ове државе (мисли на НДХ) била грешка, зато што је она у својој суштини непријатељска према Италији. Сматрао је да цијелу територију Балкана треба сматрати непријатељском и у складу са тим је третирати. J. Tomashevich, o. c., 246–247.

³⁹ У писму Министарства народне културе од 6. септембра 1941. види се да је управо завршено оснивање „Италијанске куће“ (Casa degli Italiani) у Загребу. Кућа је обухватала двије грађевине које су за ту намјену уступиле хрватске власти, а служила је ширењу италијанске пропаганде. У документу су наведене и димензије просторија, те је речено да ће се у њима обављати пројекције италијанских филмова. ACS, Ministero della cultura popolare, Direzione Generale Propaganda statuti esteri, busta 149, fascicolo 34-9/2.

наводну Дучеову популарност међу радницима и пољопривредницима, а захтијеван је превод на хрватски језик.⁴⁰

ЗАКЉУЧАК

Један од фактора који су дјелимично и посредно утицали на италијанску одлуку у вези са реокупацијом Друге и Треће зоне били су усташки злочини над српским становништвом. Анте Павелић је покушао да пружи отпор овој италијанској одлуци. За дипломатске активности су, у том контексту, поред Павелића били задужени Лорковић и Кватерник. Судећи по кратком али грчевитом отпору и дипломатским активностима усмјереним како према италијанским, тако и њемачким властима, изгледа да руководство НДХ није било свјесно значаја своје улоге у корелацији снага Тројног пакта. Мусолинијев диктат и акције његових сарадника нису остављали простор за било какве преговоре са хрватским савезником. Јоахим фон Рибентроп није се либио да одбије хрватске апеле отворено поручивши Павелићу да је приоритет њемачке политике на Средоземљу уважавање италијанских интереса. Свјесни своје непопуларности међу дијелом хрватског јавног мњења, италијанске власти су непосредно након поменутог спора појачале своје пропагандне активности у Загребу, уз прећутну сагласност усташког режима. Снага фактичке државности Независне Државе Хрватске, непосредно након проглашења, одсликава се у њеном односу са својим савезницима из Тројног пакта.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

ACS, Ministero della cultura popolare, Direzione Generale Propaganda stati esteri, busta 149, fascicolo 34, 9/2.

Објављени извори:

DDI, Nona serie: 1939-1943, volume VII.

⁴⁰ Archivio Centrale dello Stato (ACS), Ministero della cultura popolare, Direzione Generale Propaganda stati esteri, busta 149, fascicolo 34-9/2.

Штампа:

Novi list, br. 100.

Hrvatski narod, br. 173.

Литература:

Bartulin, Nevenko. "The Ideology of Nation and Race: Croatian Ustasha Redgime and its Policies toward Minorities in the Independent State of Croatia 1941-1945". Докторска дисертација, University of New South Wales, Faculty: Arts and Social Sciences, 2006.

Becherelli, Alberto. *Italia e Stato Indipendente Croato (1941-1943)*. Roma: Nuova Cultura, 2009.

Гулић, Милан. Страдање мостарских Срба у Независној Држави Хрватској 1941–1945, Београд: Свет књиге, 2017.

Jelić-Butić, Fikreta. *Ustaše i NDH*, Zagreb: SN Liber, 1977.

Jelić-Butić, Fikreta. *Četnici u Hrvatskoj: 1941–1945*, Zagreb: Globus, 1986.

Krizman, Bogdan. *NDH između Hitlera Mussolinija*, Zagreb: Globus, 1986.

Milošević, Slobodan. *Nemačko-italijanski odnosi na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1943*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1991.

Nenezić, Dragan. „Italijanski okupacioni sistem u Jugoslaviji 1941–1942. godine”. Magistarski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 1994.

Николић, Коста. Италијанска војска и четници у Другом свјетском рату у Југославији 1941–1943, Београд: Институт за савремену историју, 2008.

Rivelli, Marco Aurelio. *L' archivescovo del genocidio*, Milano: Kaos Edizioni, 1999.

Rodogno, Davide. *Il nuovo ordine mediterraneo: Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa, 1940-1943*, Torino: Bollati Boringhieri, 2003.

Tomashevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford: Stanford University Press, 2001.

Danilo Kovac, MA

University of Banja Luka

Faculty of Philosophy

E-mail: danilo.kovac.17@ucl.ac.uk

CROATIAN-ITALIAN DISPUTES IN THE SUMMER OF 1941

(Summary)

This article deals with the diplomatic disputes between Italy and the Independent State of Croatia in the summer of 1941. The Treaties of Rome, signed on 18 May 1941, regulated relations between the two allies. The most important provisions in the treaties referred to the borders between the states. Unfulfilled Italian ambitions and atrocities committed by the Ustashe against Serbs influenced the Italian decision to reoccupy the First and the Second Zones. Nonetheless, the Italian plan encountered resistance from the Croatian authorities. In this article, various stages as well as the causes of the dispute are analyzed. The article demonstrates how the disagreement reflected the loose quality of the statehood of the Independent State of Croatia.

KEYWORDS: *Independent State of Croatia, Italy, Casertano, Pavelic, Serbs, Ustashe*